

УДК 94 : [338.2.025.2 : 631.1.017.3-054.4 (477-22)] «1953/1964» (045)
DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.4\(32\).470](https://doi.org/10.33782/eminak2020.4(32).470)

КАМΠΑНІЯ НАСТУПУ НА ОСОБИСТІ ПРИСАДИБНІ ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА У РОКИ «ВІДЛИГИ»

Андрій Савченко

Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського
(Кременчук, Україна)

e-mail: savchenko_andii@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4332-9127>

Досліджено ставлення радянської держави до особистих присадибних господарств українського селянства у роки «відлиги». Проаналізовано ключові моменти у протіканні процесів стримування розвитку особистих господарств колгоспників після утворення М. Хрущова як одноосібного лідера партії та держави. З'ясовано, що влада почала реалізовувати низку заходів, які йшли врозріз із постулатами щодо нового курсу аграрної політики, визначеного вересневим (1953 р.) пленумом ЦК КПРС. Доведено, що держава ініціювала досить жорстке обмеження особистих ініціатив колгоспного селянства агресивними адміністративно-примусовими методами.

Ключові слова: «відлига», сільськогосподарське виробництво, колгоспний двір, особисте присадибне господарство, політика обмежень, стагнація, матеріальний добробут

Після доволі значних успіхів перших постсталінських років на межі 1950-х – 1960-х рр. розпочався новий спад у сільськогосподарському виробництві СРСР і, зокрема, Української РСР. Причин цього було декілька. Однак серед них дослідники визначають, в основному, суб'єктивні: значна кількість рішень, які перший секретар ЦК КПРС М. Хрущов почав приймати практично одноосібно, завдавали, у своїй більшості, значної шкоди сільському господарству та майже не приносили позитивного результату. Внаслідок недосконалих і непослідовних, а інколи й просто авантюрних управлінських кроків керівництва партії та держави розпочався і процес стагнації особистих присадибних господарств українського селянства. Відповідно, ключові моменти у протіканні процесів стримування розвитку особистих господарств колгоспників потребують всебічного вивчення.

Проблема становища українського села в хрущовську добу є предметом наукового пошуку плеяди вітчизняних дослідників. У сучасному вітчизняному історіописанні актуальним є розкриття питання про антиселянський характер аграрної політики загалом за радянської доби і за доби «відлиги» зокрема. Селянознавчі студії характеризуються аналізом аграрних перетворень 1953-1964 рр. і місця у цих процесах українського села, висвітленням окремих питань життєдіяльності українського селянства в добу «відлиги» щодо функціонування особистих присадибних господарств колгоспників, матеріального добробуту українського селянства тощо. Цим аспектам присвячена низка наукових розвідок В. Марчука¹,

¹ Марчук В., Тимченко С. До проблеми визначення етапів державної політики щодо особистих підсобних господарств сільського населення в 1955-1965 роках // Український селянин. 2001. Вип. 3. С. 305-310.

М. Плюща², Л. Беренштейна³, В. Лисак⁴, І. Лубко⁵ й ін. Проте питання ключових моментів стагнації особистих присадибних господарств в українському селі доби «відлиги» залишається все ще мало дослідженим.

Мета статті: охарактеризувати ключові моменти стримування розвитку особистих присадибних господарств українського селянства після утвердження М. Хрущова як одноосібного лідера партії та держави.

Непослідовність, алогічність аграрної політики М. Хрущова була чи не найбільш відчутною у ставленні держави до особистих присадибних господарств селян. Так, перші постсталінські роки нового курсу аграрної політики КПРС характеризувались відчутним пом'якшенням у ставленні держави до присадибних господарств, зменшенням податкового тиску на селян. У ці роки присадибні селянські господарства держава розцінювала як важливе джерело заготівель сільськогосподарської продукції. Але вже через декілька років ситуація стала змінюватись у гіршу сторону. Політика радянської держави по відношенню до селянських присадибних господарств поступово ставала все більш жорсткою.

Насамперед, такі зміни у політиці щодо присадибних селянських господарств можна пояснити наявністю того факту, що реформи, які здійснювались в організації колгоспного сільськогосподарського виробництва, дали певні позитивні результати і колгоспний устрій переживав фазу підйому.

Зміни у курсі аграрної політики по відношенню саме до присадибних селянських господарств носили й суб'єктивний характер. Отримавши перемогу у жорсткій підкилимній політичній боротьбі та ставши одноосібним лідером партії й держави, М. Хрущов вирішив, що далі популяризувати себе у народному середовищі, заробляти «бали» для підтримки авторитету серед народу, більшість якого становили селяни, вже не є доцільним. Тому в багатьох аспектах реалізації аграрної політики він почав вводити в дію механізми, які вважав потрібними. Це, відповідно, не могло не відобразитись на функціонуванні особистих присадибних господарств, адже перший секретар ЦК КПРС однозначно негативно ставився до того, що селянин-колгоспник має власне, нехай і маленьке, господарство та віддає роботу в ньому значну кількість часу та сил.

Присадибне господарство колгоспника він трактував винятково як негативний фактор. Відповідно, партійні ідеологи в унісон твердили, що його існування шкодить колективному господарству. Досить часто власне господарство селянина починає трактуватися як гальмівний чинник у справі комуністичного виховання, як пережиток дрібного господарства⁶.

² Плющ М. Проблеми розвитку аграрного сектора (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х рр.) // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Київ: Інститут історії України НАН України, 2011. Вип. 16. С. 71-82.

³ Беренштейн Л. Аграрні проблеми діяльності М.С. Хрущова // М.С. Хрущов і Україна: Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С. Хрущова. Київ: Інститут історії України НАН України 1995. С. 79-87.

⁴ Лисак В. Повсякденність українських селян в умовах радянської дійсності (1950-1960-ті рр.). Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2013. 341 с.

⁵ Лубко І. Роль і місце особистих присадибних господарств у контексті аграрних перетворень М.С. Хрущова (1953-1964 рр.) // Український селянин. 2003. Вип. 6. С. 93-96.

⁶ История советского крестьянства: в 5 т. / ред. И.М. Волков. Москва: Наука, 1988. Т. 4: Крестьянство в годы упрочения и развития социалистического общества (1945-1960). С. 15.

Фактично негайно після того, як М. Хрущов опинився біля реальних важелів влади, він почав на практиці реалізовувати тезу щодо необхідності зміцнення матеріальної бази колгоспів і трудової дисципліни в усупільненому господарстві, яку він обережно, проте неодноразово озвучував і раніше. Але боротьба за одноосібну владу в кремлівських верхах до певного часу відтермінувала цей процес. І, навпаки, зміцнення своїх політичних позицій після розправи з членами «антипартійної групи» дало лідеру партії та держави можливість приступити до реалізації давно задуманих планів по ліквідації особистих присадибних господарств як явища.

Перший відчутний наступ на особисті присадибні господарства був пов'язаний з політикою обмежень присадибних земельних ділянок. Керівник держави у своїх чисельних виступах і промовах постійно робив акцент на тому, що політична свідомість колгоспного селянства значно зросла і вона націлена на покращення та господарське зміцнення саме колективного, а не індивідуального господарства. Реалізуючи обраний курс, 6 березня 1956 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спільну постанову «Про Статут сільськогосподарської артілі і подальший розвиток ініціативи колгоспників в організації колгоспного виробництва і управління справами артілі». У ній ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР «порекомендували» колгоспам, виходячи з головного завдання забезпечення стрімкого піднесення землеробства і тваринництва, самим доповнювати та змінювати окремі положення прийнятого сільськогосподарською артіллю статуту з урахуванням місцевих, конкретних умов колгоспу⁷.

На перший погляд, можна було б зауважити, що дана постанова є елементом введення в дію «колгоспної демократії», проте її об'єктивний і неупереджений аналіз дає підстави стверджувати протилежне, а саме те, що у постанові хоч і дещо завуальовано, проте все ж робився акцент на тому, що потрібно поступово спочатку обмежити розмір, а потім і покласти край існуванню особистих присадибних ділянок з метою забезпечити максимально повну віддачу селянства для праці у громадському виробництві.

Наступне, що регламентувала постанова, це встановлення з урахуванням місцевих умов кількості худоби, що могла знаходитися в особистому користуванні колгоспного двору. Окрім того, мова йшла також про встановлення обов'язкового мінімуму трудоднів, виходячи з потреб трудових витрат у громадському господарстві колгоспу, а також про необхідність використання принципу матеріальної зацікавленості колгоспників у розвитку громадського виробництва колгоспу, заохочення кращих працівників, введення щомісячного авансування колгоспників як важливого стимулу підвищення продуктивності праці у колгоспах⁸.

Ідеологи партії гаряче наполягали на тому, що присадибне селянське господарство повинно відігравати мало не символічне значення, і зводили його роль до того, що вирощувати на присадибних ділянках потрібно тільки те, що має задовольнити, так би мовити, «десертні» потреби сім'ї (свіжі овочі, фрукти, ягоди). Зображуючи в яскравих тонах недалеке «щасливе майбутнє», партійні пропагандис-

⁷ Україна: Хроніка ХХ ст.: Роки 1946-1960: у 2 ч. / редкол.: В.А. Смолій. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. Ч. 2: 1953-1960. С. 396.

⁸ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1988). Москва: Издательство политической литературы, 1986. Т. 9. (1956-1960). С. 96.

ти зазначали, що на присадибних ділянках мають зростати лише сади, ягідники та квітники як прикраса побуту колгоспників⁹. Відповідно до ідеологічної лінії партії тези про підсобний характер особистого господарства, як пережитку минулого, знаходили своє відображення і на сторінках наукових видань, де постійно наголошувалось, що в недалекому минулому селяни не будуть задовольняти свої потреби в овочах та картоплі на особистих ділянках, так як останні стануть лише місцем організації побуту.

Реалізація партійно-ідеологічних постулатів на практиці привела до того, що було прийнято низку державних рішень про різке зменшення площі присадибних наділів, «відрізання городів» у селян. Повсюдно було проведено заходи щодо наведення «порядку» у городньому питанні, а саме: було видано розпорядження щодо проведення перевірки відповідності розмірів городів законодавчо встановленим нормам і, в разі виявлення порушень, відрізати будь-які бодай щонайменші лишки землі. Норми землі для ведення присадибного господарства колгоспника знижувались з 0,6 га до 0,4 га на один двір¹⁰.

За результатами таких перевірок було виявлено, що розміри городів у окремих власників виходили за межі встановлених норм. В основному відходження від норми було незначним, у середньому 1-2 сотки. Однак, ці лишки почали відрізати. При цьому ці зовсім незначні відрізки часто здійснювались так, щоб максимально ускладнити селянину користування власним городом. До того ж, селянам було суворо заборонено користуватися відрізними клаптиками землі. Проте колгоспи також не мали можливості використати для своїх потреб ці незначні за розмірами відрізки, так як в основному це були міні-клаптики землі, які простягались вздовж індивідуальної присадибної ділянки¹¹. Колгоспи, як показала подальша практика, не могли по-господарськи використати цю землю для громадських посівів.

У 1956 р. розпочався ще один, новий виток кампанії, спрямованої на обмеження присадибних господарств. Ініціатива знову йшла від М. Хрущова, який продовжував обстоювати думку відносно того, що особисті господарства вже в самому недалекому майбутньому припинять своє функціонування як непотрібний елемент радянської аграрної економіки. Вістря чергової кампанії було тепер скероване вже проти худоби, яку утримували колгоспники на своїх подвір'ях. Він наполегливо почав пропонувати ввести в практику селянського життя наступне: селяни, щоб більше часу віддавати суспільному, а не власному господарству, повинні продавати своїх корів колгоспу, а молоко отримувати на трудовні, якими оплачувалась робота у колективному господарстві.

Політична фігура М. Хрущова набирала сил, тому його підтримували на вищому партійно-радянському рівні. З трибун керівники держави у своїх промовах риторично проголошували, що процес закупівлі корів у колгоспників – це «комуністичні паростки», «частковий перехід до комунізму»¹². На всі сторони роздавались, як це неодноразово бувало, «рожеві» обіцянки, що селяни зможуть брати молоко в

⁹ Лісогорова К. Регулювання цивільно-правових відносин в УРСР в 1950-х – на початку 1960-х років // Форум права. 2013. № 1. С. 615.

¹⁰ Завальнюк О., Рибак І. Новітня аграрна історія України. Кам'янець-Подільський: Абетка-нова, 2004. С. 184.

¹¹ Панченко П., Шмарчук В. Аграрна історія України. Київ: Знання, 2000. С. 245.

¹² Плющ М. Проблеми розвитку аграрного сектора... С. 78.

певних розмірах у тих же сільськогосподарських підприємствах безкоштовно чи за мінімальну, нижче ринкової, платню¹³.

Однак втілення цих «рекомендацій», як і в цілому всіх інших, продемонструвало саме адміністративний шлях вирішення даного питання. На думку більшості українських істориків-аграрників, втілення ідеї усупільнення селянських корів і зведення їх на колгоспні ферми багато в чому яскраво нагадувало селянам перші кроки безтямної колективізації¹⁴. Такі дії влади не могли не схвилювати селян, які почали вдаватися до самих енергійних дій. Повсюдною стала практика демпінгового продажу дійних корів з метою отримання хоч якогось прибутку. Поширеною стала і практика, коли сусіди чи родичі приймали рішення об'єднатись і тримати одну корову на декілька дворів¹⁵.

Для пропаганди ідеологічних рішень партійно-радянського керівництва використовувались певні «взірцеві» об'єкти та рекомендувалось (такі рекомендації варто розцінювати як адміністративне спонукання до дії) активно використовувати їх досвід. Таки об'єктом для наслідування, зокрема став колгосп села Калинівка Хомутівського району Курської області (до речі, батьківщина М. Хрущова). На всіх засіданнях, пленумах в яскравих тонах розповідалося про те, що в даному колективному господарстві скорочення особистих підсобних господарств відбувалось без адміністративного тиску: члени колгоспу добровільно продавали свою худобу на колгоспні ферми, а взамін отримували з громадського виробництва всю необхідну їм сільськогосподарську продукцію. Естафета поширювалась по території всього Радянського Союзу. Не минула вона й українське село.

Маємо також відзначити, що, як і майже всі інші кампанії, ця також, попри зовнішню риторику, здійснювалась за вже традиційними принципами примусу й адміністрування, що не могло не викликати невдоволення селянства, а, відповідно, не дало й очікуваних результатів¹⁶.

Аналіз викладених вище кроків тогочасного партійно-державного керівництва країни (а це, насамперед, М. Хрущов і його найближче оточення) дає нам підстави стверджувати, що рішення правлячої партії та органів радянської влади поступово вели до практичної ліквідації присадибних селянських господарств. Це торкалося більшості громадян країни. Цей процес поступово, але неухильно живив негативну тенденцію до зменшення питомої ваги присадибних господарств у загальній масі товарної сільськогосподарської продукції. Якщо у 1940 р. вона становила 27%, то вже у 1960 р. – менше 15%¹⁷.

На нашу думку, грудневий (1958 р.) пленум ЦК КПРС, ухваливши постанову «Про підсумки розвитку сільського господарства за останні п'ять років і завдання подальшого збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів», поставив так звану «точку неповернення» у подальшій долі присадибних господарств селянства. Про це переконливо свідчить те, що в розділі постанови «Про зміцнення громадського господарства колгоспів і підвищенні матеріального добробуту кол-

¹³ Панченко П. Феномен М.С. Хрущова у контексті нового осмислення // М.С. Хрущов і Україна: Матеріали наукового семінару 14 квітня 1994 р., присвяченого 100-річчю від дня народження М.С. Хрущова. Київ: Інститут історії України НАН України. 1995. С. 17.

¹⁴ Панченко П., Шмарчук В. Аграрна історія України... С. 245.

¹⁵ Ibid. С. 246.

¹⁶ Плющ М. Проблеми розвитку аграрного сектора... С. 78.

¹⁷ Беренштейн Л. Аграрні проблеми діяльності М.С. Хрущова... С. 84.

госпників» було чітко вказано, що в процесі зростання громадського господарства «приватне господарство колгоспників» буде поступово втрачати своє значення¹⁸.

Рекомендацій щодо яких-небудь конкретних дій по відношенню до особистих присадибних господарств дана постанова не містила. Проте в пресі поступово відбувалося нагнітання атмосфери, змінилось емоційне забарвлення виступів керівництва країни. А на одній з нарад передовиків сільськогосподарського виробництва М. Хрущов відверто оголосив початок боротьби з «нетрудовими доходами» та «залишками приватновласницьких пережитків». Зрозуміло, що він натякав на те, що «нетрудові доходи» колгоспники мають саме від роботи в особистому присадибному господарстві. Відповідно, це все, разом взяте, сприяло активізації обмежувальних заходів по відношенню до індивідуальних селянських господарств.

На думку дослідника В. Марчука, в країні розпочалась «ідеологічна розкрутка ідеї скорочення особистих присадибних господарств». У передовицях всіх газет почали лунати лозунги про те, що в країні йде активна боротьба зі спекуляцією, так званою «помідорною лихоманкою». І саме ці критиковані на всі лади поняття, на думку ідеологів (які й диктували зміст подібних публікацій), були результатом того, що безпосередньо саме присадибне господарство колгоспників перетворилось на джерело збагачення. Таке відверте гоніння лише прискорило процеси наступу на селянські господарства, які в пресі доволі часто почали називати «присадибною мозоллю»¹⁹.

У січні 1961 р. на засіданнях пленуму ЦК КПРС було визначено, що сільське господарство розвивається «ще не такими високими темпами, як промисловість, не встигає за «бурхливим ростом нашої індустрії і зростанням попиту населення». З трибун звучали ідеологічно спрямовані гасла відносно того, що «інтереси комуністичного будівництва, неухильного піднесення добробуту народу вимагають зараз інших, більш високих темпів розвитку сільського господарства»²⁰. У виступах керівників держави сільськогосподарське виробництво в Україні знову було піддане різкій критиці²¹.

З центру «посипались» офіційні директиви з метою покращення рівня розвитку усупільненого сектору сільського господарства і, відповідно, негласні вказівки щодо подальшої долі особистих присадибних господарств. Отримавши низку директив з центру, направлених на обмеження присадибних господарств, партійно-радянське керівництво України розцінило це як своєрідний «сигнал». Вже у березні 1961 р. Рада Міністрів Української РСР прийняла постанову «Про стан присадибного землекористування», обмеживши присадибні земельні ділянки колгоспників до 0,40 га. Вітчизняні дослідники доби незалежності трактують цей процес, переважно як «малу колективізацію», адже держава знову позбавляла селян самого важливого для них – своєї власної землі²².

Всі вище зазначені заходи держави не відрізнялись економічною доцільністю, тому, відповідно, не могли принести будь-яких, навіть мінімальних позитивних

¹⁸ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1988). Москва: Издательство политической литературы, 1986. Т. 9 (1956-1960). С. 289-290.

¹⁹ Марчук В., Тимченко С. До проблеми визначення етапів державної політики... С. 309.

²⁰ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898-1986). Москва: Издательство политической литературы, 1986. Т. 10 (1961-1965). С. 18.

²¹ Ibid. С. 16.

²² Завальнюк О., Рибак І. Новітня аграрна історія України. Кам'янець-Подільський: Абетка-нова, 2004. С. 207.

результатів. Негативна динаміка сприяла й наростанню кризових продовольчих чинників. Такі безглузді дії приводили в результаті лише до того, що на колгоспних ринках різко зменшився об'єм продажів продукції тваринництва і, відповідно, суттєво зросли ціни на неї.

Окрім того, встановлювались обмежувальні правила для продажу на ринку колгоспниками сільськогосподарської продукції з особистого присадибного господарства. Для цього було потрібно брати відповідні довідки сільських рад. Зрозуміло, що ця процедура також не давала позитивних результатів. Окрім того, порушення цих вказівок передбачало і психологічний тиск на селянина. Мається на увазі, що у випадку порушення циркулярів на селянина (власника особистого присадибного господарства) навішувався ярлик «спекулянт» і, відповідно, селянин піддавався моральному засудженню. До уваги, як правило, не брався той факт, що власник особистого господарства працював і в колективному господарстві також²³. Як бачимо, М. Хрущов, із притаманним йому ентузіазмом на початку свого перебування при владі, ставив питання про розвиток «економіки на інтереси», проте в кінці 1950-х рр. від ідеї економічного інтересу залишився лише «пропагандистський блиск»²⁴.

Таким чином, аналіз всіх кроків влади по відношенню до особистих присадибних господарств після утвердження М. Хрущова, як одноосібного лідера партії та держави, дає нам можливість виокремити основні складові цього сумного для українського селянства процесу. Насамперед, це непослідовні управлінські кроки, коли влада почала реалізовувати низку заходів, які йшли врозріз з постулатами щодо нового курсу аграрної політики, визначеного вересневим (1953 р.) пленумом ЦК КПРС. Держава ініціювала досить жорстке обмеження особистих ініціатив колгоспного селянства агресивними адміністративно-примусовими методами, які швидко нагадали селянам ще не забуту ними попередню сталінську добу. Розпочалася масова ідеологічна кампанія щодо того, що приватний аграрний сектор є пережитком минулого, неефективним і недоцільним у соціалістичному суспільстві.

Всі ці заходи у сукупності дали лише негативний результат: мова йде, насамперед, про погіршення матеріального добробуту колгоспників, так як особисте присадибне господарство було тією основою, яка давала можливість селянській родині отримувати відчутні прибутки та задовольняти власні потреби. Обмеження привели до зменшення кількості сільськогосподарської продукції і зростання цін на неї на колгоспних ринках. Держава не зважала на те, що індивідуальні господарства були активною й відчутною складовою виробництва сільськогосподарської продукції. Процес обмеження індивідуальних господарств не був закономірним, а був повністю ініційований державою. Відповідно, розпочався процес послаблення аграрного сектору економіки загалом.

REFERENCES

- Berenstein, L.** (1995). Ahrarni problemy diialnosti M.S.Khrushchova [Agrarian problems of M.S. Khrushchev's activity]. Proceedings of the Seminar (14.04.1994): «M.S. Khrushchov i Ukraina», (pp. 79-87). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Egorov A.G. & Bogoliubov, K.M.** (Eds). (1986). *KPSS v rezolutsiiah i reshenniakh siezdov konferentsii i*

²³ Панченко П., Шмарчук В. Аграрна історія України... С. 246.

²⁴ Плющ М.М. Хрущов і проблеми технічного переозброєння народного господарства (1953-1964) // Історія в школі. 1999. № 7. С. 6.

- plenumov TSK 1898-1988* [The CPSU in the resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898-1988)]. Moskva: Izdatelstvo politicheskoi literatury [in Russian].
- Lisogorova, K.** (2013). Rehuliuвання tsyvilno-pravovykh vidnosyn v URSS v 1950-kh – na pochatku 1960-kh rokiv [Regulation of civil law relations in the USSR in the 1950s – early 1960s]. *Forum prava, 1*, 613-617 [in Ukrainian].
- Lubko, I.** (2003). Rol i mistse osobystykh prysadybnykh gospodarstv u konteksti ahrarnykh peretvoren M.S. Khrushchova (1953-1964 rr.) [The role and place of personal homesteads in the context of agrarian transformations of M.S. Khrushchev (1953-1964)]. *Ukrainskyi selianyn, 6*, 93-96 [in Ukrainian].
- Lybak, V.** (2013). *Povsiakdennist ukrainskykh selian v umovakh radianskoi diisnosti (1950-1960-ti rr.)* [Everyday Life of Ukrainian peasants in the conditions of the Soviet reality (1950-1960)]. Donetsk [in Ukrainian].
- Marchuk, V. & Tymchenko, S.** (2001). Do problemy vyznachennia etapiv derzhavnoi polityky shchodo osobystykh pidsobnykh gospodarstv silskoho naselennia v 1955-1965 rokakh [On the problem of determining the stages of State policy on personal farms of the rural population in 1955-1965]. *Ukrainskyi selianyn, 3*, 305-310 [in Ukrainian].
- Panchenko, P. & Shmarchuk, V.** (2000). *Ahrarna istoriia Ukrainy* [Agrarian history of Ukraine]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Panchenko, P.** (1995). Fenomen M.S. Khrushchova u konteksti novoho osmyslennia [The phenomenon of M.S. Khrushchev in the context of a new understanding]. Proceedings of the Seminar (14.04.1994): «M.S. Khrushchov i Ukraina», (pp. 15-18). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Plyushch, M.** (1999). M. Khrushchov i problemy tekhnichnoho pereozbroiennia narodnoho gospodarstva (1953-1964) [M. Khrushchov and the problems of technical re-equipment of the national economy (1953-1964)]. *Istoriia v shkoli, 7*, 6-11 [in Ukrainian].
- Plyushch, M.** (2011). Problemy rozvytku ahrarnoho sektora (druha polovyna 1940-kh – persha polovyna 1960-kh rr.) [Problems of development of the agricultural sector (second half of the 1940s – first half of the 1960s)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka, 16*, 71-82 [in Ukrainian].
- Smolii, V.A.** (Ed.) (2005). *Ukraina: Khronika XX st.: roky 1946-1960* [Ukraine: Chronicle of the XX century. Years 1946-1960] Vols. 1-2. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Volkov, I.M.** (Ed.) (1998). *Istoriia sovetskogo krestianstva* [History of the Soviet peasantry]. Vol. 4. Moskva: Nauka [in Russian].
- Zavalnyuk, O. & Rybak, I.** (2004). *Novitnia ahrarna istoriia Ukrainy* [Recent agrarian history of Ukraine]. Kamianets-Podilskyi: Abetka-nova [in Ukrainian].

Andrii Savchenko

(Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, Ukraine)

e-mail: savchenko_andii@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4332-9127>

Campaign to Attack Personal Plots of Ukrainian Peasantry during the ‘Thaw’

The problem of Ukrainian village situation in Khrushchev era is the subject of the scientific study of a constellation of home scholars. In modern Ukrainian historiography, it is relevant to highlight the issue of the anti-peasant character of the agrarian policy during the Soviet era in general and during the ‘Thaw’ in particular. Peasant studies are characterized by the analysis of agrarian transformations of 1953-1964 and the place of Ukrainian village in those processes, the coverage of certain issues of the life of Ukrainian peasantry in the days of the ‘Thaw’, among which the functioning of personal plots of collective farmers, the material well-being of Ukrainian peasantry, etc. A number of scientific works of V. Marchuk, M. Pliushch, L. Berenshtein, V. Lysak, I. Lubko, and others are devoted to these aspects.

The goal of the paper is to characterize the key moments of restraining the development of personal plots of the Ukrainian peasantry after the time when Khrushchev became the sole leader of the party and the state.

It is proved that when the government began to implement a number of measures that

contradicted the postulates of a new course of agricultural policy, introduced by the September (1953) plenum of the Central Committee of the CPSU, the state initiated a rather strict restriction of personal initiatives of the collective farm peasantry by aggressive administrative and coercive methods, which quickly reminded the peasants of the previous Stalin era, which they had not yet forgotten. A mass ideological campaign was launched, convincing that the private agricultural sector was a survival of the past, inefficient and impractical in a socialist society.

All those measures in the aggregate gave only a negative result: first of all, it was an aggravation of material well-being of collective farmers since the personal plot was that foundation which gave the chance to a peasant family to earn appreciable incomes and to satisfy their own needs. Restrictions had led to a decrease in the number of agricultural products and rising prices for them on collective farm markets. The state did not take into account the fact that personal plots were an active and considerable component of agricultural production. The process of personal plots restricting was not logical, but was entirely initiated by the state. Accordingly, the process of weakening the agricultural sector of the economy as a whole began.

Keywords: 'Thaw', agricultural production, collective farm household, personal plot, policy of restrictions, stagnation, material well-being

Надійшла до редакції / Received: 04.07.2020

Схвалено до друку / Accepted: 29.12.2020